

Dr. Mezey Barna DSc*

A birtokról és a birtoklásról a feudális-rendi magánjogban

A magyar jogtörténet-tudományban elfogadott tétel, hogy a római jog európai típusú recepciója a 19. században lezajló polgárosodási folyamatok beteljesedéséig Magyarországon nem történt meg. Ahogyan Illés József fogalmazott, "...a római jog befogadását Európa szerte az a körülmény segítette elő, hogy a római jog egységes rendszerével a particuláris jogoknak kellett megküzdeni, s azok külön-külön nem voltak olyan erősek, hogy megküzdhettek volna vele. Egészen más a helyzet nálunk, a XV. században.

Az országos jog legmagasabb ága, a nemesi jog egységes és már megérett a kodifikációra. Azon kívül a római jog az országos polgári jogot is szemben találta. Az országos, egységes jogrendnek ellenálló ereje olyan nagy volt, hogy a római jog nem tudta legyőzni. Az egész nemesség és polgárság (a külföldön így egész rendnek jogban való egységéről beszélni nem lehet) saját joga védelmében szemben állott az idegen joggal... a római jog tehát Magyarországon befogadva nem lett, általános kötelező jogforrás nem volt."¹

Ennek eredményeképpen a különböző műveltségi csatornákon érkező római jogi ismeretek olykor elméleti és később felsőbbbíróági indoklásokban megjelentek ugyan, alapvetően a hazai jogot befolyásolni nem tudták. A magyar jogfejlődésben így konzerválódhatott az ősi jog számos eleme, a feudalizálódás során létrejött jogintézmények sora. Ezért, bár a rendszerező modern jogtudomány befolyása alatt a feudális-rendi jogrendszer magánjogának leírása gyakran római jogi tipizálás mentén történt, számos pontjában az ismerős terminológia más tartalmat takar. A rendszerezési kísérletek rendre megbuktak vagy féloldalasra sikerültek, amire kitűnő példa a Werbőczy István jegyzete Hármaskönyv. A Tripartitum szerkesztői között kétségtelenül nyugati egyetemeken iskolázott jogtudók is voltak, elméleti fejtegetéseikben, alkalmanként szóhasználatukban is felbukkannak klasszikus római jogi téte-

* Dr. Mezey Barna, az MTA doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, az ELTE rektora, Budapest

¹ ILLÉS JÓZSEF: *Bevezetés a magyar jog történetébe*. A források története. Budapest 1910, Rényi Károly Könyvkiadó Vállalata.234-235.o

lek, a jogkönyv szerkezete a legnagyobb igyekezet ellenére sem tudott kilépni a perjogi szemlélet és jogrendezés kereteiből és megszabadulni a magánjog mély közjogi kötődéseitől és meghatározottságától.

Egyik jellegzetes bizonyítéka ennek a jelenségnek a tulajdon sokszoros köz-és magánjogi kötöttsége a római jogi tulajdonéhoz képest. („a tulajdon [dominium, proprietas] az a jog, mely testi dolog felett teljes uralmat [élvezetet, rendelkezést] biztosít a jogosítottnak azáltal, hogy minden más embert kizár a dologra való behatásoktól. Hangsúlyozandó, hogy jogi szempontból az utóbbin: a mások kizárásán van a súly [a tulajdonnak un. negatív oldala]; ez biztosítja a jogosított részére a dolog felett való teljes uralmat, annak minden gazdasági kiaknázását és a felette való szabad rendelkezést”²) Bár a tulajdon a római jogban is több korláttal rendelkezett, az uti, frui, abuti, habere, possidere jogosítvány együttesen jellemezte a római jogi tulajdont.³ Ezek közül a feudális rendi jog többet nem ismert vagy csak nyomaiban felismerhetően értelmezte azokat. A feudális-rendi korszak tulajdonjogának korlátai szinte össze sem hasonlíthatók a római jogiakkal⁴, azok ugyanis majdhogynem felémésztik a tulajdonos rendelkezési jogát.

Az ősi jog nem ismerte, nem ismerhette a jószágra vonatkozó tulajdon fogalmát. A vérségi közösségek (házközösségek) korában „a megszerzett javak egyszerűen a házközösség (közös) birtoklásba mentek át.” A termelési, gazdálkodási, elosztási, védelmi, jogi és szakrális egységként egyaránt működő nagycsalád funkcióinak összefonódása fölöslegessé, értelmetlenné és kizáróttá tette a közösség fenntartásához szükséges javak bármiféle tulajdonlását.⁵ A házközösségi vagyon egyszerűen volt, melyet a családfő (nemzetségfő) kezelt, működését koordinálta, de a családtagok (nemzetségtagok) akarata ellenére nem rendelkezhetett róla. Pontosabban annyiban, amennyit pillanatnyi hatalma birtokában ki tudott kényszeríteni. A rendszer azonban nem tette lehetővé a tartós konfliktust.

² MARTON GÉZA: *A római magánjog elemeinek tankönyve*. Debrecen, 1937, Méliusz Könyvkereskedés.132 .o.

³ BRÓSZ RÓBERT – PÓLAY ELEMÉR: *Római jog*. Budapest, 1974., Tankönyvkiadó, 198.o.

⁴ CSIZMADIA ANDOR – KOVÁCS KÁLMÁN – ASZTALOS LÁSZLÓ: *Magyar állam-és jogtörténet*. Budapest, 1975, 276.o.

⁵ MURARIK ANTAL: *Az ősiség alapintézményeinek eredete*. Értekezések Eckhart Ferenc Jogtörténeti Szemináriumából 6.sz Budapest, 1938.Sárkány Nyomda.R.T. 32,38.o.

A vérségi rendszer felbomlása, a megtelepedés, a falurendszer kialakulása, az európai keresztény államok közösségébe lépő magyar állam feudalizáló lépései szétbomlasztották a régi rendet, bár annak keretei némileg átalakulva fennmaradtak. Megszűntek a családfő régebbi jogosultságai, meggyengültek a család társadalomszervező funkciói, a gazdálkodás keretei kiszélesedtek és átalakultak, a szakrális feladatokat az egyház vette át, a jogi-politikai hatalom a király illetve az arra jogosítottak kezébe került. „A házközösség tehát megszűnt politikai, sőt társadalmi egység lenni. Ami maradt, az csak a javak közös birtoklásának továbbfolytatása és a régi társadalmi és politikai egységnek néhány csökevénye.”⁶ Ami az ősi közösségi életből megmaradt tehát: a javak birtoklása, melynek azonban új paraméterei lettek. Egy új társadalom viszonyrendszerében kellett értelmezni a jószág feletti rendelkezést: egyfelől a közösségen kívüliek vonatkozásában, másfelől a közösség tagjainak törekvéseivel kapcsolatban. Mindkét irányban meghatározó a sértetlenség, a megtartás, s mivel a család, a nemzetség társadalmi státusának záloga a vagyon, annak feltétlen egyben tartása. Az ősi vagyonközösség modellje szolgál mintául az új jogi konstrukcióhoz: az osztatlanság intézményéhez és az elidegenítési tilalomhoz.⁷ Ennek a folyamatnak lett eredménye a magyar magánjog egyik legkarakterisztikusabb intézménye az ősiség. Az aviticitas a földtulajdon legerősebb korlátja és a rendelkezési jog gátja volt. A „közös szerző őstől leszármazott nemzetségnek az ősi, vagyis a közös őstől szerzett birtokra vonatkozó igényjogosultságát jelentette.”⁸ Az ősi vagyon azonban nem csupán a szó szoros értelmében vett őstől származó jószágot ölelte fel, hanem valamennyi olyan vagyonelemet, mely „felmenőről lemenőre legalább egyszer törvényes öröklés útján szállt át vagy osztályra bocsátották”.⁹ A bonaavita elidegeníthetetlen és megterhelhetetlen volt. Ha a birtok tulajdonosa elidegeníteni vagy elzálogosítani akarta az ősi vagyont, az osztályos atyafiak valamennyiének hozzájárulását kellett megszereznie. Ellenkező esetben bármelyikük megakadályozhatta, realizáló aktus esetén visszaválthatta, visszapelelhetette a javakat.

Az ősi vagyonközösség egy jellegzetes tulajdonkorlátozó marad-

⁶ MURARIK1938. 34. o.

⁷ MURARIK1938. 37-38. o.

⁸ CSIZMADIA – KOVÁCS – ASZTALOS, 1975, 281.o.

⁹ HOMOKI NAGY MÁRIA: *A magyar magánjog történetének vázlatja 1848-ig*. Szeged, 2001., JATEPress, 43.o.

ványa lett a szomszédok elővételi joga. Murarik okfejtése szerint¹⁰ ennek történeti alapja a falvak kialakulásának folyamatára vezethető vissza. A megtelepülés ugyanis nagycsaládi rendszerben történt, a házközösség bővülésével jöttek létre a falvak, melyekben eredetileg valamilyen fokban mindenki hozzátartozója volt mindenkinek. (Vagy legalábbis ennek fikciója létezett.) Aligha kérdőjelezhető meg tehát az a törekvés, hogy alkalmasint részesüljenek a közös vagyomból. Erre hoz példát Kolosváry Bálint, megidézve a székely szokásjogot, mely szerint az örökösök nélkül elhunyt örökhagyó vagyonát nem a kincstár, hanem a szomszédok örökölték.¹¹Ez a tradíció alapozta meg a szomszédok opciós jogát, mely akár vételi/eladási szándék, akár öröklés, netán új birtokos megjelenése alkalmával éledt fel. A *ius redimendi* a tulajdonos atyafiai által meg nem váltott, szerzett birtokait is terhelte, terjedelme túlnyúlt tehát az ősi javak körén. A szomszédok és határosok közvetlenül az osztályosok után következtek, akiket meg kellett kínálni a javakkal, melyeket megválthattak. A 15. században ez a jog elenyészett és a tulajdonost nem kötő szerződéstételi ajánlatra változott.¹²

A királyi adományos birtokok jelentős korláttal bírtak: az adománylevélben meghatározott jogosultak elhalálózása vagy érdemtelenné válása megalapozta a birtok visszaháramlását a királyra (a *fiscusra*). Ez a folyamat a 16. századra megalapozta Werbőczy fő tételét: az országban minden birtok királyi adományból ered. („... a nemesítésnek s következőképpen a nemeseket ékesítő és a nem nemesektől megkülönböztető birtok adományozásának jogát s teljes hatalmát az uralkodással és országgal együtt a község a maga akaratából, az ország szent koronájának joghatósága alá helyezte és következőképpen fejedelmünkre és királyunkra ruházta. Ettől fogva Ő tőle ered minden nemesítés és e két dolog mintegy a viszonos átruházásnál és a kölcsönösségnél fogva, annyira szorosan függ egymástól mindenhá, hogy egyiket a másiktól külön választani és elszakítani nem lehet, s egyik a másik nélkül nem történhetik.”¹³Az adománylevél nélkülözhetetlen záradéka volt a rendelkezés

¹⁰ MURARIK1938.48. o.

¹¹ KOLOSVÁRY BÁLINT: *Magánjog*. Budapest, 1930., 555.

¹² BÉLI GÁBOR: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest – Pécs1999., Dialóg-Campus Könyvkiadó., 72.o

¹³ Nemes Magyarország szokásjogának Hármaskönyve, melyet Werbőczy István a királyi Felső személyes jelenlétének helytartója, a legnagyobb gonddal készített Ulászló Úrnak, a fenséges fejedelemnek és úrnak, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország királyának stb., I. Rész. 3. cím. 6.§

arra vonatkozóan, hogy az adománybirtokot kik örökölhetik. Amennyiben az adománylevélben nem rögzítik az örökösöket (maradékot, mindkét ágbéli örökösöket, utódokat, hagyományosokat, engedményeseket¹⁴) a birtok visszaháramlott a kincstárra.¹⁵ Ennélfogva a jusregium alapján a kincstár igényt tarthatott a magvaszakadt adományos famíliák jószágaira csakúgy, mint a nota infidelitatis miatt elítéltek vagyonaára.

Különböző korokban különféleképpen, de döntő vonásában az úrbéri viszonyok markáns vonása a jobbágyok által a földesúrtól örök használatba kapott föld, melynek ellentételezése a törvényeken, úrbéri szerződéseken, szokásjogon alapuló járadékolási rendszer szabta szolgáltatások, köteleességek teljesítése. Ameddig teljesítette ezeket, a jobbágy birtokból kitehető nem volt, telkét leszármazói örökölték, sőt özvegye is birtokban maradhatott.¹⁶ Ugyanakkor a földesúr – jobbágy viszony ezen oldala kiegészült a földbirtokos közjogi jogosultságaival, a jobbágy és családja feletti igazgatási, jogi hatalommal, mely pallosjogú úriszék esetén egészen életükkel való rendelkezésig terjedt. Ez az uralmi konstrukció elválaszthatatlanná tette a magánjogi és közjogi viszonyokat, elmosta a „jogosultak” rendelkezési jogának tiszta képeit.

Aligha véletlen, hogy a középkorban szerte Európában elmosódott a tulajdon és a birtok közötti „aránylag pontos” jusziniánuszi megkülönböztetés, és a birtok különös jelentőségre tett szert.¹⁷ Igaz, a recepció zónáiban a birtok jogi jellege erősödött meg, teoretikus művelése bontakozott ki, s a római jogi intézmények átalakításával a modern birtokvédelem és birtokelméletek alapjait vetette meg, Európa keletibb tájain praktikus vonásai váltak karakteresebbé.

A magyar magánjogban sem tettek éles különbséget birtok és tulajdonjog között,¹⁸ hiszen a fenti korlátozások a tulajdonjog elvívé válását, s a tényleges birtoklás fontosságát, a jószág tényleges uralásának realitását eredményezték. (A tulajdonjog rendelkezési jogot is magában foglaló, szélesebb értelmében csupán ingókon és szerzett ingatlanokon állhatott fenn.¹⁹) A honfoglaláskort megelőző időkbe visszanyúló histó-

¹⁴ KÖVY SÁNDOR *Magyarhoni magános törvénytudomány*. Újabb törvéncikkelyek 's felső ítéletekkel és más rövidítésekkel magyarul kiadta ALSÓVISZTI FOGARASI JÁNOS. Pesten, 1839, Egyszterami k. Beimel József betűivel., 81.o.

¹⁵ HOMOKI NAGY, 2001., 43.o.

¹⁶ CSIZMADIA – KOVÁCS – ASZTALOS, 1975, 277.o.

¹⁷ BRÓSZ –PÓLAY 1974., 275.o.

¹⁸ HOMOKI NAGY 2001., 46.o.

¹⁹ BÉLI 1999., 71.o

riájú szavunk a bír ige, (melyből bíró szavunk is származik) sokat elárul a birtoklás lényegéről. Jelentése leginkább az erővel kapcsolatos: van kellő ereje, képes uralni, hatalma alatt tartani, valamit, valakit birtokában tart. „Minél inkább követjük visszafelé – a mától a múltba – a szó jelentését, annál inkább a „kraft, potestas’ jelentés domborodik ki.²⁰ A magyar nyelvben a nyelvtani birtokviszony és a ’valaminek a birtoklása’ tartalmak mellett a birtok szó domináló jelentése a földbirtok, uradalom, gazdaság, föld, tanya, jószág, földtulajdon kifejezések.²¹ Werbőczy szerint „a birtokjog alatt pedig általában a várakat, kastélyokat, erősségeket, városokat, mezővárosokat, falukat, birtokrészeket, földeket, réteket, erdőket és pusztákat kell értened”, mert a birtok szót „valamely ingó vagy ingatlan dolog uralmának, használásának és kormányzásának értelmében” használhatjuk.²² Ez a kapcsolódás jól jellemzi a mondanivalók történelmi szerepjátékát. A hatalommal rendelkezők birtokolták a jószágot, erővel bírhatták társadalmi pozícióikat, gazdagságukat, tisztségeiket. A birtokot meg kellett szerezni és meg kellett tartani.

Kevésbé volt fontos valamiféle tulajdonlás jogcímét igazolni, mint a tényleges birtokban ülni, s benne is maradni. A praxis akceptálta ezt az igényt, s a tulajdonjog gyengeségét a birtok megerősítésével ellensúlyozta. A birtokos függetlenül jó-vagy rosszhiszeműségétől különleges védelemben részesült. Ha valaki a birtokos birtokjogát megkérdőjelezte, neki még birtoklása jogcímét sem kellett igazolnia,²³ az ellenfél kötelessége volt a birtokhoz való erősebb jogát bizonyítani (probandi necessitas actori incumbit)²⁴. A birtokos a beiktatandóval szemben ellentmondással élhetett. „A birtokban lévő által tett ellentmondás soha nem árthat, de használhat, akárki teszi... az olyan adomány melynek birtokbul mondottak ellene, nem bír kiváltság erejével, míg az ellentmondástól megtisztítva nincsen.”²⁵ A birtokosnak jog volt erőszakkal elűzni a támadót, aki meg akarta tőle szerezni birtokát, sőt ha az ellenfél sikerrel ki is vetette

²⁰ KOVÁCS FERENC: *A magyar jogi terminológia kialakulása* Budapest 1964, Akadémiai kiadó.75.,73.o.

²¹ *Értelmező szótár* +. Értelmezések, példamondatok, szinonimák, ellentétel, szólások, közmondások, etimológiák, nyelvhasználati tanácsok és fogalomkörü csoportok. Főszerkesztő EÖRY VILMA. I. kötet. A-K. Budapest 2007., Tinta Könyvkiadó, 118.

²² HK. I. Rész 24.cím.1.-2. §§

²³ DEGRÉ ALAJOS: *Magyar alkotmány-és jogtörténet*. Pécs 2010., ID Research Kft / Publikon Kiadó, 149.o.

²⁴ FRANK IGNÁCZ: *A közigazgatás törvénye Magyarhonban*. Budán 1846, a Magyar Királyi Egyetem betűivel. 160.o.

²⁵ KÖVY 1839., 100-101.o.

volna belőle, a birtokos erővel is visszaszerezhetette birtokát.²⁶ A kivetett birtokos egy esztendőn belül un. rövid birtokperrel is visszaszerezhetette birtokát költségei és az esetleges károk megtérítésével együtt.²⁷

A bírói gyakorlat általában minden birtokost jóhiszeműnek tekintett, amíg annak ellenkezőjét nem bizonyították. A rosszhiszeműséget pontosan meghatározták. (Rosszhiszemű a hitelező, ha nem fogadja el felajánlott zálogösszeg megváltását, hogy birtokban maradjon; az özvegy, aki nem fogadja el a hitbért, hogy a házban maradjon; s ilyen a kincstári javak jogtalan birtoklója.)²⁸

Az elévülési idő békés birtoklásban történt letelte után a rosszhiszemű birtokossal szemben sem tudta többé érvényesíteni a jogosult tulajdonosi jogát, így a jószágot a birtokos „elbirtokolta”. (Igaz tulajdont nem szerzett, de birtoklását új adomány kérelmezésével megerősíthette). Az elbirtoklás magyar jellegzetessége volt annak praktikus jellege. Az elévülés eltelté csak az érvényesítés lehetőségét zárta ki, ha azonban az eredeti, jogát veszített tulajdonos valamiképpen birtokba került, „gyökeres joga” teljes egészében feléledt,²⁹ hiszen az „elbirtoklás” („hosszas birtok”) csupán perbeli kifogás volt.³⁰ A békés birtoklást több esetben is megszakítottak tekintették, de ezt megint csak a birtoklást megkérdőjelező ellenfélnek kellett bizonyítania.³¹

A jószág birtoklása és a javakra vonatkozó birtokjog a magyar magánjog közjogi elemekkel átszőtt, domináló jelensége volt egészen a 18-19. századig. A birtokjog által háttérbe szorított és elhomályosított, erősen korlátozott tulajdonjog pozíciójában a 16. században érzékelhető némi változás. A praxis igényelte a különbségtételt, miután szokásba jött az ingatlan kézizálogba adása. Az ügyek világos kezelése megkövetelte a tulajdonos és a zálogbirtokos elválasztását és egyértelmű pozicionálásukat.³² Ám ahhoz, hogy a tulajdonjog római jogi értelméhez jusson, le kellett bontani az adományrendszert, felszámolni az úrbéri viszonyokat, eltörölni az ősiséget, ez pedig 1848-ra várt.

²⁶ HOMOKI NAGY 2001., 47.o.

²⁷ BÉLI 1999., 70.o

²⁸ DEGRÉ 2010., 149.o.

²⁹ HOMOKI NAGY 2001., 47.o.

³⁰ BÉLI 1999., 70.o.

³¹ DEGRÉ 2010., 149.o.

³² DEGRÉ 2010., 148.o.